

УКД 343. 976

Ковальчук В. П., к.ю.н., доцент, ЛьвДУВС

Причини та умови наркоманії в Україні

Стаття присвячена дослідженню питання причин та умов поширення наркоманії в Україні. Доведено, що немедичне вживання наркотичних засобів, психотропних речовин безпосередньо пов'язане з ростом злочинності. З'ясовано, що всебічне кримінологічне дослідження причин та умов поширення наркоманії сприятиме розробці заходів, спрямованих на зниження рівня наркозлочинності.

Ключові слова: наркоманія, наркотичні речовини, наркозлочинність, незаконний обіг наркотиків, причини та умови злочинності.

Статья посвящена исследованию вопроса причин и условий распространения наркомании в Украине. Доказано, что немедицинское употребление наркотических средств, психотропных веществ напрямую связано с ростом преступности. Выяснено, что всестороннее криминологическое исследование причин и условий распространения наркомании будет способствовать разработке мер, направленных на снижение уровня наркопреступности.

Ключевые слова: наркомания, наркотические вещества, наркопреступность, незаконный оборот наркотиков, причины и условия преступности.

The article deals with the causes and conditions of the spread of drug abuse in Ukraine. It is proved that the non-medical use of narcotic drugs, psychotropic substances is directly related to the increase in crime. It is substantiated that comprehensive criminological research of the causes and conditions of drug abuse contributes to the development of measures aimed at reducing the level of drug crime.

Key words: drug addiction, narcotic drugs, drug crime, drug trafficking, causes and conditions of crime.

Постановка проблеми. Злочинність, будучи складовою частиною суспільства, взаємодіє з іншими негативними соціальними явищами., такими як наркоманія, алкоголізм тощо. Загострення криміногенної ситуації у сфері незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин в Україні, зростання злочинності, пов'язаної з їх незаконним обігом, збільшення кількості хворих на наркотичні розлади актуалізували важливість дослідження проблеми причин та умов поширення цього небезпечного явища. Поширення наркоманії та зростання злочинності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, набувають усе більших масштабів і стають серйозним соціальним чинником, який негативно впливає на життя, здоров'я та благополуччя людей.

Невідворотний процес криміналізації суспільної свідомості супроводжується широким розповсюдженням серед законослухняних громадян антисуспільних поглядів, уявлень і настанов, які допускають, виправдовують, заохочують чи відкрито провокують порушення кримінально-правових заборон [1, с. 17-42]. За даними Держкомстату, у 2013 році в Україні кількість хворих на розлади психіки та поведінки (наркологічні розлади), які взяті на облік з метою лікування і реабілітації становила 4750 осіб, у тому числі 605 жінок [2].

Наркотики спричиняють низку проблем суспільного життя. Розповсюдження немедичного використання наркотичних речовин чинить зростаючий тиск на різноманітні галузі суспільного життя і охоплює значні верстви населення. Зменшення вживання наркотичних засобів та скорочення попиту на них, як і перешкодження їх нелегальній пропозиції, за міжнародним визнанням є складовими частинами цілісного комплексу заходів, спрямованих на подолання алкогольних та наркотичних проблем у будь-якому суспільстві.

Стан дослідження. Проблеми незаконного наркообігу досліджували такі українські

та російські вчені, як Л.М. Анісімов, Е.А. Бабаян, О.М. Бандурка, А.О. Габіані, С.П. Гарницький, Е.Г. Гасанов, В.О. Глушков, О.М. Джужа, С.П. Дідківська, О.В. Козаченко, О.М. Костенко, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, А.Є. Лічко, Н.А. Мірошніченко, Г.М. Мінковський, А.А. Музика, М.І. Омігов, І.М. П'ятницька, В.О. Соболев, І.П. Руценко, В.М. Смітєнко, В.П. Філонов, Є.В. Фесенко, М.С. Хруппа та інші.

Відсутність комплексної кримінологічної розробки і теоретичного вивчення злочинів у сфері незаконного наркообігу, а також наукового обґрунтування і впровадження в практичну діяльність правоохоронних органів заходів попередження вищезгаданих злочинів зумовлює актуальність даного питання.

Виклад основних положень. Проблема причин незаконного наркообігу в Україні є однією з актуальних у сучасній кримінології. Поняття “причини злочинності” охоплює комплекс взаємодіючих чинників, які у різний спосіб детермінують злочинність. Детермінація (від латинського слово *determinare* — визначати) — процес визначення, обумовлювання. Усі явища, події, процеси в природі, суспільстві і мисленні викликаються або зумовлюються іншими явищами, подіями, процесами, тобто певними причинами. Причина породжує наслідок. Філософські категорії “причина” і “наслідок” відображають об’єктивні причинно — наслідкові зв’язки [3, с. 383]. “Умови” — це філософська категорія, яка виражає відношення предмета до навколишніх явищ, без яких він існувати не може. На відміну від причини, що безпосередньо породжує те або інше явище або процес, умова становить те середовище, обстановку, в якій явище або процес виникає, існує і розвивається [3, с. 497].

Поряд із термінами “детермінанти”, “обставини”, вживається термін “фактор”. Вживається він у різноманітних значеннях: як причин, що є рушійною силою розглядуваного процесу, яка визначає його характер, окремі риси; як група причин, що об’єднуються якою-небудь ознакою, в даному випадку виступаючою в якості домінанти розвитку і зміни досліджуваного явища; як проста підміна категорій “причина”, “умова”, “обставина”. Ми поділяємо думку тих кримінологів, які під фактором розуміють і причини, і умови, і явища, що знаходяться з ними у функціональному зв’язку, а також визначення стану соціальних процесів та явищ, їх взаємообумовлюваних поєднань бути двигуном, перемінною у формуванні та зміні стану кримінологічної обстановки [4, с. 31-33].

Фактори, що детермінують злочинність, класифікуються не тільки за ступенем криміногенного впливу на злочинність, але й за змістом. Виділяють економічні, соціальні, політичні, соціально-демографічні, морально-культурні, правові та інші чинники.

Криміногенні умови бувають об’єктивними і суб’єктивними. Типовими умовами, що сприяють зростанню злочинності в сучасному світі, визнаються урбанізація, екологічні проблеми, інші тіньові сторони цивілізації і технічного прогресу.

Суб’єктивними факторами злочинності є такі суспільні явища, як алкоголізм, наркоманія, пропаганда в засобах масової інформації і мистецтві насильства, розпусти, бездуховності.

Звертаючи увагу на різке підвищення рівня наркозлочинності і наркоманії в державі, важливим є питання про розуміння базових причин та умов вживання наркотиків [5]. Результати різноманітних соціологічних досліджень та результати боротьби правоохоронних органів із незаконним наркообігом, дають можливість умовно поділити усі існуючі фактори скоєння наркозлочинів на дві великі групи: об’єктивні і суб’єктивні.

Групу зовнішніх (об’єктивних) факторів складають умови, в яких існує особа, й обставини, що часто від неї не залежать. Це несприятливі економічні і соціальні умови існування, нестабільність у взаєминах між підлітком та його оточенням, недовліки

виховання, доступність наркотичних засобів і психотропних речовин тощо.

До групи суб'єктивних факторів можна віднести такі причини, мотиви і умови скоєння злочинів у сфері незаконного наркообігу: бажання збагачення, спілкування з наркозалежними особами, позитивне ставлення до алкоголю та наркотиків з боку батьків і найближчого оточення. Основною умовою є психофізіологічні якості особистості.

Серед причин виникнення й розвитку наркоманії найчастіше називають особливості характеру, психічні та фізичні розлади, вплив різних соціальних чинників.

Аналізуючи феномен злочинів у сфері незаконного наркообігу доцільно відокремити і розглянути загальні фактори, що сприяють розвитку наркозлочинності. Їх доцільно систематизувати таким чином: соціально-політичні; соціально-економічні; духовно-моральні; інформативні; медичні та інші.

Соціально-політичні фактори. Соціально-політична ситуація, що склалася за останні 10 років на більшій частині території колишнього СРСР, а саме: відкритість кордонів, зростання злочинності, поява нових транзитних шляхів тощо, значною мірою впливає на криміногенну ситуацію, пов'язану з незаконним наркообігом. Водночас геополітичне розташування України, наявність спільних кордонів з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та іншими державами, спричиняє використання її території, як зони транзиту наркотиків із країн – виробників. Так, в останні роки Польща, що стала основним виробником амфетамінів у Європі, має значний вплив на наркоситуацію в Україні. Наркозлочинці по обидві сторони кордону намагаються консолідуватись і знайти нові ринки збуту синтетичних наркотиків. Зафіксовано неодноразові факти затримання наркоділків, які розповсюджували кокаїн, привезений із Польщі.

Входження в ринкові відносини, збільшення попиту на наркотики і відсутність ефективного механізму протидії їх незаконному обігу створюють умови використання міжнародною наркомафією території України для транспортування наркотиків, у тому числі й важких: героїну і кокаїну. Сьогодні реальну загрозу для країни становлять опій і героїн, що виробляються в країнах Південно-Східної Азії, а потім переправляються в Європу. Східні кордони України перетинають шляхи транспортування героїну з країн Центральної Азії до Західної Європи, зокрема, так званий "Шовковий шлях". Темпи наркотизації населення України дають підстави наркоділкам розглядати нашу державу не тільки як транспортну артерію, але і як перспективний ринок збуту наркотиків.

Фактори соціально-економічного характеру. Будь-які економічні відносини, незалежно від того, є вони ринковими чи плановими, містять у собі протиріччя, які детермінують злочинність. На злочинність в Україні великий вплив справляють такі прояви системної кризи в економіці, як спад виробництва, затримка заробітної плати, наростання безробіття тощо.

Однією з найважливіших умов злочинності слід визнати зниження життєвого рівня більшості населення. Безробітні одержують незначну грошову допомогу, але у ще гіршому становищі опинилося ті громадяни, які фактично втратили роботу, але не зареєструвались як безробітні. Немало й тих, хто офіційно вважається працюючим, але заробітну плату не отримує або отримує таку, що не забезпечує мінімальний прожитковий рівень. Серед безробітних переважають молоді люди, більшість з яких стали безробітними одразу після закінчення навчальних закладів. Таким чином, багато безробітних ідуть у тіньову економіку або кримінальне середовище.

В Україні існує значна сировинна база для виготовлення наркотичних засобів. Так, промисловим вирощуванням конопель займаються Дніпропетровська, Полтавська, Сумська і Черкаська області. Як наслідок Україна привертає погляди розповсюджувачів

наркотиків із країн СНД. Щорічно в Україні виявляються і ліквідуються посіви маку на площі 1300 км кв. [6, с. 168].

Незаконний обіг наркотичних засобів перетворився на комерційну індустрію, яка стала невід'ємною частиною злочинної економіки. Поширення наркотиків уже давно набуло організованих форм, і основна причина розквіту цього злочинного бізнесу полягає в його винятковій прибутковості. Важливо підкреслити, що жодний вид злочинної діяльності не може зрівнятися з наркобізнесом за рівнем прибутків. Незаконний обіг наркотичних засобів, за підрахунками експертів ООН, приносить загальний доход понад 400 млрд. доларів на рік, що становить 8 % від усієї світової торгівлі. Цьому також сприяє недосконалість законодавства, регламентуючого діяльність господарських структур, невідповідність правоохоронних органів до розв'язання даної проблеми, різке збільшення недержавного сектора економіки, в тому числі й у сфері здійснення зовнішньоекономічних операцій, проникнення в легальну економіку ділків "тіньового" бізнесу, інших представників кримінального середовища. При цьому злочинні групи наркоділків не обмежуються локальним рівнем (містом, районом, областю), а мають, як правило, міжрегіональний характер.

На внутрішній ринок надходять також синтетичні наркотики і амфетаміни вітчизняного виробництва. Скорочення штатів кваліфікованих фахівців із хімії і фармацевтики об'єктивно сприяє виникненню підпільних лабораторій для виготовлення нових типів наркотичних речовин.

Духовно-моральні фактори наркозлочинів. Негативні явища і процеси, що відбуваються в економічній і соціальній сферах, негативно впливають і на духовно-моральний стан українського суспільства. Частина людей втратила психологічну стійкість, і, бажаючи бути подалі від дійсності, знаходить порятунок у наркотизмі. В середовищі різних категорій населення виникла духовна порожнеча. У молоді, яка краще адаптується до сучасних умов, але водночас відсутні життєві плани через невизначеність у майбутньому, це відбувається на фоні різкого зниження життєвого рівня переважної більшості громадян. Як наслідок маємо низьку загальну культуру населення і, передусім, молоді. Звідси - споживацьке ставлення до життя, незацікавленість у духовному зростанні, потяг до так званої масової культури, що ігнорує моральні цінності, насаджує розпусту і насильство. Саморуйнуюча поведінка (у тому числі вживання наркотиків) є невід'ємним елементом цієї субкультури, вона зумовлює конформізм, нездатність подолати вплив референтної групи, де вживають наркотики, легковажність в оцінці ситуації, прагнення до миттєвої утіхи, "все спробувати у житті". Нездатні до серйозного аналізу ситуації, підлітки починають не тільки переймати конкретні недоліки, але й відкидають прогресивні ідеї, здоровий спосіб життя, культуру, правила поведінки тощо.

В обласних і районних містах України, відповідно до різного роду опитування, майже 85 % молоді спробували наркотик хоча б один раз. Дослідження Харківського НДІ неврології і психіатрії свідчать, що один наркоман за своє недовговічне життя (до 40 років) втягує у вживання наркотиків до 200 осіб [7, с. 127].

Боротьба з наркоманією ведеться, передусім, на законодавчому рівні: практично в усіх країнах передбачені жорсткі кримінальні санкції за виробництво і розповсюдження наркотичних речовин. Тим часом, силові заходи не усувають причин наркоманії. Величезне значення має широка пропаганда здорового способу життя, життя без наркотиків. Але більшість дослідників проблеми все ж схиляються до думки, що набагато дієвіше (й важче) забезпечити в суспільстві соціальні умови, що не сприяли б зловживанню наркотиками. Особливо це стосується головної групи ризику – молоді.

Дуже часто серед молоді можна почути думку, що ніякої залежності від наркотиків немає. Тобто підлітки рідко коли мають повну інформацію і можливо, біда трапляється саме через її відсутність. Відбувається це тому, що наркотики мають найбільшу привабливість серед тих речовин, які можуть принести задоволення. Вони розслаблюють, допомагають “побачити світ” іншими очима. Саме тому, напевне, їх обирає більшість.

Інформативні фактори наркозлочинів. Практика свідчить про те, що в країні немає достатньої антинаркотичної пропаганди, але зате є пропаганда наркотиків. Сучасні комунікативні канали інформації, що є важливими складовими сучасної культури суспільства, необхідно визнати детермінантами (прямими або непрямими), котрі схиляють окремих осіб до незаконної діяльності, пов'язаної з наркотичними засобами [8, с. 238]. У засобах масової інформації часто можна почути про регулярне споживання наркотичних засобів “зірками” шоу-бізнесу, спорту, котрі являються кумирами для підлітків. Так само в гонитві за сенсацією або прагненні до завоювання рекламного ринку, деякі ЗМІ пропагують споживання наркотиків як аксесуара сучасного стереотипу поведінки, необхідного засобу зняття стресу або мобілізації творчих чи фізичних сил. Дуже поширеною є пропаганда вживання наркотиків, яка ховається за новими культурними течіями. У всесвітній інформаційній мережі Інтернет можливо не тільки ознайомитися з наркотиками, але й отримати докладну інформацію щодо їх виготовлення, вживання, характеристик тощо [9; с. 167]. На багатьох сайтах всесвітньої мережі можна зустріти заклик до легалізації «легких» наркотиків. Проблема криміногенного впливу ЗМІ на населення, особливо на молодь, стало спеціальним предметом обговорення на IX Конгресі ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками. Рекомендовано сприяти встановленню вищих стандартів початкових матеріалів і відповідальності ЗМІ при створенні умов для їх незалежного функціонування [4].

Зусилля наркоділків у напрямку створення і розширення попиту на наркотики шляхом використання ЗМІ, спрямовані на залучення до споживання наркотиків неповнолітніх і осіб молодого віку, у тому числі з використанням агентури з наркоманів, безкоштовної для початку роздачі наркотиків у навчальних закладах і т. ін. При цьому треба мати на увазі винятково високу прибутковість наркобізнесу, в якому прибуток доходить до 1000 % на вкладену суму, причому оборот коштів завершується в один-два місяця. Для цілеспрямованого формування «чорного» ринку наркотиків використовується і мережа казино, нічних клубів, барів, контрольованих наркоділками чи взаємодіючими з ними організованими злочинними структурами іншого профілю [10, с. 387-388].

Медичні фактори наркозлочинів. Серед осіб, які почали немедичне вживання наркотичних засобів, переважно у віці старше 25 років велику частинку становлять ті, для кого таке вживання стало неусвідомленим з тих чи інших причин. Так, виникненню пристрасті до наркотичних засобів може сприяти бажання лікарів допомогти тим, хто страждає від безсоння і головного болю. Фактично, всі снодійні, заспокійливі і знеболюючі препарати містять у собі барбітурати. Особи, які почали приймати, наприклад, снодійне за рекомендацією лікаря, не усвідомлюють тієї небезпеки, що їм загрожує. Вони постійно збільшують дозу снодійного, бо попередня вже не дає бажаного результату, і такі хворі починають приймати барбітурати не тільки на ніч, а й удень, як заспокійливе, і зрештою потрапляють у фізичну залежність від них. Слід згадати і про те, що наявність у сім'ї важкохворого, змушеного приймати наркотикомісні лікарські препарати, тягне за собою наркозалежність самого хворого, а інколи сприяє втягуванню у немедичне вживання таких препаратів найближчих родичів.

Відсутні достатньо ефективні методики своєчасного виявлення фактів споживання

наркотиків, лікування від наркозалежності, психологічної і соціальної реабілітації хворих. Адже навіть усунення фізіологічної наркозалежності не вирішує справи, якщо не усунуто психологічну залежність, що штовхає на рецидив. Тому повне одужання і реабілітація наркомана настає дуже рідко. В інших випадках вдається домогтися лише тимчасової ремісії.

Однією з проблем, що безпосередньо впливає на наркотизацію населення, є поширення лікарських препаратів на основі "трамадолу", що за своїм впливом на людський організм не відрізняється від наркотиків і призводить до стійкої залежності. Через останні зміни в нормативних актах МОЗ України безрецептурне розповсюдження лікарських засобів на основі вказаної речовини набуло катастрофічних масштабів і, та фактично, не підпадає ні під ознаки правопорушення, ні під ознаки злочину.

Висновки. При розробці заходів, спрямованих на боротьбу з будь-яким негативним соціальним явищем, необхідним є, в першу чергу, з'ясування причин, що породжують це явище, та умов, які йому сприяють. В нашій країні напрацьовано велику законодавчу базу для боротьби з наркоманією, але не створено відповідних механізмів практичного застосування норм вітчизняного і міжнародного права у викоріненні цього зла.

Нині відбувається перебудова структури нелегального обігу наркотиків, зрощення міжнародних злочинних угруповань з аналогічними кримінальними структурами і Україні. З'являються підпільні лабораторії з виготовлення нових видів наркотиків. Такі реалії сьогодення наркозлочинності в Україні. Тому правоохоронні органи повинні розробити комплекс заходів, спрямованих на випередження та протидію розповсюдження наркотиків у державі, шляхом ліквідації причин та умов, що сприяють їх розповсюдженню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Клочкова А.В., Пристанская О.В. Информационные предпосылки криминализации общественного сознания // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. — 1999. — № 2. — С. 17-42.
2. <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Философский словарь /под ред. И.Т. Фролова. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1987. — 590 с.
4. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. - Харьков: Основа, 2003. - 368 с.
5. Кальчук А.И. Причины возникновения наркомании и возможности ее лечения. — Харьков: Бриг, 1998. — 36 с.
6. Курс криминології: Особлива частина: Підручник у 2 кн. / За заг. ред. О.М. Джужи. - К.: Юрінком Інтер, 2001. — 480 с.
7. Білий П.М. Профілактичні аспекти наркоманії // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Борьба с наркобизнесом: проблемы та шляхи їх вирішення". - Одесса: НДРВВ ОУОІ НУВС, 2002. - С. 125-129.
8. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ. Учебное пособие. / Под ред. А.Н. Сергеева. — М.:ГУБНОН СКМ МВД России, Московский университет МВД России, Изд-во «Щит-М», 2001. — С.291.
9. Кузьминов В.Н., Сердюк А.А. Профилактика наркотизма в глобальной сети Internet // Профилактика наркомании: организационные и методические аспекты / Коллективная монография: итоговые материалы международного проекта / Составитель — д.с.н. И.П. Рущенко. — Харьков: Финарт, 2002. — С. 142-150.
10. Криминология: Учебник /Под ред. проф. Н.Ф. Кузнецовой, проф. Г.М. Миньковского. - М.: Издательство БЕК, 1998. - 566с.